

Roczniki Administracji i Prawa nr XIX(2), s. 209-225

Oryginalny artykuł naukowy
Original article

Data wpływu/Received: **7.10.2019**

Data recenzji/Accepted: **16.11.2019**

Data publikacji/Published: **30.12.2019**

Źródła finansowania publikacji: środki własne Autorki

DOI: 10.5604/01.3001.0014.0439

Authors' Contribution:

(A) **Study Design (projekt badania)**

(B) **Data Collection (zbieranie danych)**

(C) Statistical Analysis (analiza statystyczna)

(D) **Data Interpretation (interpretacja danych)**

(E) **Manuscript Preparation (redagowanie opracowania)**

(F) **Literature Search (badania literaturowe)**

Ilona Topa*

Nr ORCID: 0000-0001-9004-4071

**PRAWO DO PRAWDY O POWAŻNYCH
NARUSZENIACH PRAW CZŁOWIEKA W PRAWIE
MIĘDZYNARODOWYM**

WSTĘP

Termin „prawo do prawdy” obecnie powszechnie funkcjonuje w dyskursie międzynarodowym, przede wszystkim w kontekście poważnych naruszeń praw człowieka, a także szerszej dyskusji o mechanizmach sprawiedliwości okresu przejściowego. Prawo do prawdy wiąże się z dwoma zjawiskami: uwzględnieniem w prawie międzynarodowym praw ofiar przestępstw, zwłaszcza tych stanowiących równocześnie poważne naruszenia praw człowieka oraz działalnością komisji prawdy

* dr; Uniwersytet Śląski, Wydział Prawa i Administracji, Instytut Nauk Prawnych.

(i pojednania), stanowiących jeden z podstawowych (obok procesów karnych) mechanizmów „rozliczania przeszłości”.

Sekretarz Generalny ONZ, inaugurując Międzynarodowy Dzień Prawa do Prawdy o Poważnych Naruszeniach Praw Człowieka i Godności Ofiar, wezwał członków społeczności międzynarodowej do „uznania nieodzownej roli prawa do prawdy w przestrzeganiu praw człowieka oraz zobowiązania się do obrony prawa do prawdy w realizacji globalnej misji praw człowieka”¹. Niewątpliwe prawo do prawdy ma dla ofiar poważnych naruszeń praw człowieka ogromne znaczenie, ale jeszcze do niedawna nie było *expressis verbis* wyrażone w żadnym wiążącym akcie prawa międzynarodowego. Jego status w prawie międzynarodowym nie jest również jednoznacznie określony. Jednocześnie należy pamiętać o kontrowersjach, jakie towarzyszą procesowi ujawniania prawdy o przeszłych wydarzeniach, w realiach przemian politycznych i społecznych oraz działań osób niechętnych do rozliczenia się z niechlubną przeszłością, a nade wszystko – do poniesienia odpowiedzialności za popełnione zbrodnie. Z tych względów zasadne jest podjęcie refleksji nad charakterem prawa do prawdy we współczesnym prawie międzynarodowym. W tym celu należy prześledzić rozwój tej koncepcji w międzynarodowym prawie praw człowieka i kierunek ewolucji, określić, jaki jest zakres prawa do prawdy, kto jest podmiotem uprawnionym, a także jakie są środki gwarantowania tego prawa.

PRAWDA A SPRAWIEDLIWOŚĆ OKRESU PRZEJŚCIOWEGO

Sprawiedliwość okresu przejściowego (*transitional justice*)² oznacza zbiór procesów i mechanizmów wiążących się z dążeniami społeczeństw postkonfliktowych i postreżimowych do rozliczenia przeszłych wydarzeń wiążących się z masowymi, systematycznymi naruszeniami praw człowieka. Działania te mają na celu zapewnienie prawdy, sprawiedliwości, wynagrodzenie szkód i krzywd oraz pojednanie narodowe³. R. Teitel wyróżniła pięć rodzajów sprawiedliwości okresu przejściowego:

¹ *Statement of the UN Secretary General*, G/SM/13465-HR/5048-OBV/969, 22.03.2011, <https://www.un.org/press/en/2011/sgsm13465.doc.htm> [dostęp: 9.11.2019].

² Zamiennie w polskiej literaturze używa się także terminów „sprawiedliwość tranzytywna”, „sprawiedliwość tranzycyjna”, „sprawiedliwość okresu transformacji”, „sprawiedliwość okresu przejściowego”. Zob. np. K. Holy, I. Topa, *Współczesne mechanizmy sprawiedliwości tranzytywnej*, „Studia Prawnicze KUL” 2011, nr 3-4; M. Wasiński, *Sprawiedliwość okresu przejściowego*, „Liberté”, 8.06.2011, nr 27; M. Krotoszyński, *Modele sprawiedliwości tranzycyjnej*, Poznań 2017; M. Matyasik, P. Domagała, *Międzynarodowe trybunały karne oraz inne instrumenty sprawiedliwości tranzytywnej*, Warszawa 2012; T. Lachowski, *Perspektywa praw ofiar w prawie międzynarodowym. Sprawiedliwość okresu przejściowego (transitional justice)*, Łódź 2018.

³ Report of the United Nations Secretary General, *The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies*, 23.08.2004, UN Doc. S/2004/616, § 8; R. Teitel, *Transitional Justice Genealogy*, „Harvard Human Rights Journal” 2003, vol. 16, s. 69. Sprawiedliwość okresu przejściowego obejmuje m.in. postępowania karne, dochodzenia przed komisjami prawdy, programy kompensacyjne dla ofiar, weryfikację funkcjonariuszy państwowych oraz reformy instytucjonalne.

karną, naprawczą, administracyjną, konstytucyjną i historyczną. Celem tej ostatniej jest ujawnienie prawdy i jej uznanie w narracji historycznej poprzez mechanizmy ukazywania prawdy i wprowadzania jej do zbiorowej pamięci oraz nadawania określonej narracji historycznej statusu dominującego⁴. Obejmuje zarówno wymiar indywidualny – prawo najbliższych ofiar poprzednich reżimów do poznania okoliczności zbrodni, losu ich bliskich i miejsca pochówku, jak i wymiar kolektywny (społeczny) – poznanie prawdy o zbrodniach pomaga społeczeństwom zanegować je, służyć społecznemu uzdrowieniu i pojednaniu, przywróceniu godności ofiarom oraz publicznemu przyznaniu odpowiedzialności państwa.

Podstawową trudność w określeniu charakteru i zakresu prawa do prawdy stanowi sama wielość interpretacji pojęcia „prawda”, i to nawet abstrahując od niezwykle szerokiej perspektywy filozoficznej⁵. Południowoafrykańska Komisja Prawdy i Pojednania zidentyfikowała i zdefiniowała, w kontekście „rozliczania przeszłości”, cztery typy prawdy: prawdę narracyjną, prawdę sądową, prawdę historyczną i prawdę społeczną. Prawda narracyjna odnosi się do ofiar i sprawców, którzy – składając zeznania przed komisją – mają możliwość przedstawienia swojej wersji wydarzeń. Prawda sądowa to miarodajne informacje pochodzące z rzetelnych źródeł, dotyczące tego, co się stało, komu, gdzie, kiedy, w jaki sposób i kto był zaangażowany, przy jednoczesnym uwzględnieniu szerszego kontekstu, wzorców naruszeń i ich przyczyn. Istotą prawdy historycznej jest z kolei odtworzenie pamięci grupowej, ujawnienie oficjalnie ignorowanej historii i zachowanie jej dla przyszłych pokoleń. Prawda społeczna ujawnia się natomiast w samym procesie ustalania faktów o przeszłości, w interakcjach, dyskusjach i debatach i odzwierciedla zasadnicze elementy relacji społecznych⁶.

STANOWISKO MIĘDZYNARODOWYCH ORGANÓW OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA

Po raz pierwszy koncepcja prawa do prawdy pojawiła się w kontekście wymuszonych zaginięć – praktyki, zapoczątkowanej jeszcze w latach 60. XX w. przez reżimy południowoamerykańskie wobec przeciwników politycznych i osób niechętnych władzy⁷. Następstwem podejmowanych przez rządzących działań była

⁴ R. Teitel, *Transitional justice*, Oxford 2000, s. 115-117.

⁵ S. Judycki, *O klasycznym pojęciu prawdy*, „Roczniki Filozoficzne” 2001, 49, z.1, s. 25-62.

⁶ Truth and Reconciliation Commission of South Africa, *Report*, Vol. 1, s. 110-114. Prace Komisji dostępne są na: <http://www.justice.gov.za/trc/report/> [dostęp: 9.11.2019].

⁷ Konwencja o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem (International Convention on the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, New York, 20.12.2006, UNTS, Vol. 2716) definiuje wymuszone zaginięcie jako „zatrzymanie, aresztowanie, uprowadzenie lub jakąkolwiek inną formę pozbawienia osoby wolności, dokonane przez przedstawicieli państwa albo przez osoby lub grupy osób działające z upoważnieniem, pomocą lub milcząca zgodą państwa, po którym następuje odmowa przyznania faktu pozbawienia wolności lub ukrywanie losów bądź miejsca pobytu takiej osoby, co powoduje, że znajduje się ona poza ochroną prawa” (art. 2). W Międzypamerykań-

niemożliwość uzyskania jakichkolwiek informacji o losach osób, które w taki sposób zostały „usunięte”⁸.

Powszechność praktyki wymuszonych zaginięć w Ameryce Łacińskiej spowodowała, że to w międzyamerykańskim systemie ochrony praw człowieka⁹ najwcześniej wyrażono przekonanie, iż ich ofiarom oraz osobom im najbliższym przysługuje prawo do prawdy. Konceptualizacja prawa do prawdy stanowiła „konsekwencję udręki i oburzenia spowodowanego przez systematyczne, poważne pogwałcenia praw człowieka i bezkarność ich sprawców”¹⁰.

Pierwszym zwiastunem narodzin prawa do prawdy był wyrok Międzyamerykańskiego Trybunału Praw Człowieka (M-ATPC) w sprawie *Velásquez Rodríguez przeciwko Hondurasowi*¹¹. Angel Manfredo Velásquez Rodríguez był honduraskim studentem, zatrzymanym przez funkcjonariuszy armii honduraskiej, który zaginął w niewyjaśnionych okolicznościach. Trybunał zauważył, że „nawet w hipotetycznym przypadku, gdy osoby indywidualnie odpowiedzialne za tego rodzaju przestępstwa nie mogą ponieść kary w pewnych sytuacjach, państwo jest zobowiązane do użycia środków pozostających w jego dyspozycji, aby poinformować krewnych o losie ofiar oraz, jeśli z takim przypadkiem byłoby do czynienia, położeniu ich szczątków”¹². Obszerniejszą analizę prawa do prawdy M-ATPC przeprowadził w sprawie *Bámaca Velásquez przeciwko Gwatemali*¹³. Efraín Bámaca Velásquez był dowódcą gwatemalskiej partyzantki porwanym przez rządowe siły wojskowe, którego żona zorganizowała długotrwałą i aktywną kampanię, aby odkryć jego losy. Trybunał uznał, że ciągła obstrukcja ze strony władz gwatemalskich uniemożliwiła najbliższej zaginionemu osobie chociażby odnalezienie szczątków męża. To z kolei dało podstawę do wyciągnięcia wniosku, że tak skarżącej, jak i innym pokrzywdzonym uniemożliwiono poznanie prawdy o losie ofiar wymuszonych zaginięć¹⁴.

skiej Konwencji o wymuszonych zaginięciach osób, przyjętej w 1994 r., zdefiniowano je podobnie, wskazując bardziej szczegółowo, że konsekwencją wymuszonego zaginięcia jest utrudnienie ofierze skorzystania z dostępnych środków ochrony prawnej i gwarancji proceduralnych, zob. Inter-American Convention on Forced Disappearances of Persons, 9.06.1994, tekst umowy dostępny na: <https://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-60.html> [dostęp: 9.11.2019].

⁸ Dla analizy zjawiska wymuszonych zaginięć zob. A. Szpak, *Wymuszone zaginięcia. Wybrane zagadnienia*, Toruń 2009; P. Domagała, *Międzynarodowa Konwencja ONZ w sprawie ochrony wszelkich osób przed wymuszonymi zaginięciami. Perspektywa polska*, Warszawa 2017.

⁹ Podstawową umową międzynarodową gwarantującą prawa jednostki w tym systemie jest Amerykańska Konwencja Praw Człowieka przyjęta w San José w dniu 22 listopada 1969 r., OAS Treaty Series No. 36; 1144 UNTS 123; 9 ILM 99 (1969), polski tekst w: B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Miłk, *Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe*, Toruń 1993 (M-AKPC).

¹⁰ UN Commission on Human Rights, *Question of the Impunity of Perpetrators of Human Rights Violations (Civil and Political): Revised Final Report; Statement Submitted by Louis Joinet*, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/20/Rev.1 (1997), § 3 (Raport Joineta).

¹¹ *Velásquez Rodríguez v. Honduras*, wyrok M-ATPC z 29.07.1998.

¹² *Ibidem*, § 181.

¹³ *Bámaca Velásquez przeciwko Gwatemali*, wyrok M-ATPC z 22.02.2000.

¹⁴ *Ibidem*, § 200.

Zgromadzenie Ogólne Organizacji Państw Amerykańskich przyjęło również szereg rezolucji potwierdzających prawo ofiar do prawdy, podkreślających obowiązek wspólnoty regionalnej do uznania prawa ofiar poważnych naruszeń praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego oraz prawa ich rodzin i społeczeństwa jako całości, do poznania prawdy dotyczącej takich naruszeń w najwyższym możliwym stopniu. Wskazano również, że państwa muszą zagwarantować istnienie skutecznych mechanizmów pozwalających społeczeństwu w całości i, w szczególności, krewnym ofiar, na uzyskanie prawdziwych informacji dotyczących tego rodzaju naruszeń¹⁵. Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC), na gruncie Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (EKPC)¹⁶, także rozważał zagadnienie uprawnienia jednostki do poznania prawdy o losie najbliższych. W sprawie *Kurt przeciwko Turcji* uznał, że brak współdziałania władz państwowych w odkryciu prawdy o miejscu pobytu zaginionej osoby stanowi naruszenie art. 13 Konwencji¹⁷, w kolejnej – *Cypr przeciwko Turcji* wskazał, że państwo ma obowiązek poinformowania bliskich ofiar o ich losie, albowiem brak takiej informacji skazuje jednostki na przedłużający się stan dotkliwego lęku, podkreślając, że „milczenie władz państwa, w obliczu rzeczywistych obaw krewnych zaginionej osoby, osiąga poziom okrucieństwa, który może być uznany wyłącznie za nieludzkie traktowanie w rozumieniu art. 3 Konwencji”¹⁸. W tych orzeczeniach ETPC podchodził do prawa do prawdy zachowawczo, wskazując jedynie na istnienie obowiązku informacyjnego państwa wobec skarżących. Wprost do prawa do prawdy odniósł się w sprawie *El-Masri przeciwko Macedonii*, przywołując dokumenty przyjęte na forum międzynarodowym i stwierdzając naruszenie przez państwo aspektów proceduralnych art. 3 EKPC w postaci braku efektywnego śledztwa¹⁹. Podobnie Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów (AKPCiL)²⁰ uznała, że prawo krewnych ofiar do informacji o losie ich bliskich wynika z postanowień materialnoprawnych Afrykańskiej Konwencji²¹. W ONZ-owskim systemie ochrony praw człowieka zagadnienie prawo do prawdy podjęto w latach 90. XX w. Rozstrzygając skargę indywidualną, Komitet Praw Człowieka wskazał, że cierpienie i stres matki spowodowane zniknięciem jej córki oraz ciągłą niepewnością jej losu i miejsca pobytu stanowiło pogwałcenie art. 7 Międzynarodowego Paktu Praw

¹⁵ Por. General Assembly of the Organization of American States, Resolution AG/RES 2509 (XXXIX-O/09), “Right to the Truth” 4.06.2009.

¹⁶ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r., nr 61, poz. 284).

¹⁷ *Kurt v. Turcja*, skarga nr 24276/94, wyrok z 25.05.1998, § 175.

¹⁸ *Cypr v. Turcja*, skarga nr 25781/94, wyrok z 10.05.2001 (Wielka Izba), §157.

¹⁹ *El-Masri v. była Jugosławińska Republika Macedonii*, skarga nr 39630/09, wyrok ETPC z 13.12.2012 (Wielka Izba).

²⁰ Rozstrzygająca sprawy na podstawie Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów przyjętej w dniu 27 czerwca 1981 r. w Nairobi, CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58 (1982), polski tekst w: B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka...*

²¹ *Amnesty International i inni v. Sudan*, zawiadomienia nr 48/90, 50/91, 52/91, 89/93 (1999), decyzja AKPCiL z 15.11.1999, § 54.

Politycznych i Obywatelskich²², zakazującego tortur i innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania²³. Komisja Praw Człowieka podkreśliła związek, jaki istnieje pomiędzy prawem do prawdy i ogólnym zobowiązaniem państw do ścigania naruszeń praw człowieka. Wskazała, że „ofiary i ich rodziny mają niepodważalne prawo do poznania prawdy o okolicznościach, w jakich doszło do naruszeń i, w razie śmierci lub zaginięcia, o losie ofiar”, a każdy człowiek „ma niepodważalne prawo do poznania prawdy o przeszłych wydarzeniach dotyczących popełnienia karygodnych zbrodni oraz o okolicznościach i przyczynach, jakie prowadziły, przez masowe i systematyczne naruszenia, do popełnienia tych zbrodni”²⁴. Zgromadzenie Ogólne ONZ powiązało z kolei prawo do prawdy z prawem do efektywnego środka odwoławczego, stwierdzając, że ofiary mają prawo „dostępu do istotnych informacji dotyczących naruszeń i mechanizmów odszkodowawczych”²⁵.

WYMIAR NORMATYWNY

Prawo do prawdy stanowi ważny aspekt działalności organów ochrony praw człowieka, dyskutowane jest w ich orzecznictwie, przyjmowane są liczne dokumenty analizujące jego zakres i znaczenie. Organy te wskazują na istnienie prawa do poznania prawdy czy prawa do prawdy, jednakże przyjmowane deklaracje, rezolucje i inne akty prawne i dokumenty nie kreują wiążących zobowiązań.

Można jednak zidentyfikować normy prawnie wiążące, które mają znaczenie dla ustalenia charakteru i zakresu prawa do prawdy. Wynikają one przede wszystkim z postanowień międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych. W Konwencjach genewskich o ochronie ofiar wojny państwa-strony zobowiązały się do poszukiwania, opieki i identyfikacji chorych, rannych i zmarłych strony przeciwnej oraz do ułatwiania poszukiwania członków rodziny rozdzielonych wskutek kon-

²² Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 16 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r., nr 38, poz. 167).

²³ *Mariadel Carmen Almeida de Quinteros i inni v. Urugwaj*, Komitet Praw Człowieka, zawiadomienie nr 107/1981, UN Doc. CCPR/C/OP/2 (1990), § 14. Ofiara bezpośrednia – Elena Quinteros została aresztowana w Montevideo w 1976 r., przetrzymywana incommunicado, a matka nie mogła uzyskać od władz państwowych żadnych informacji o jej losie. Por. *Staselovich v. Białoruś*, Komitet Praw Człowieka, zawiadomienie nr 887/1999, UN Doc. CCPR/C/77/D/887/1999, 24.04.2003, § 9(2).

²⁴ UN Commission on Human Rights, *Promotion and Protection of Human Rights: Impunity: Report of the Independent Expert to Update the Set of Principles to Combat Impunity: Addendum: Updated Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Right through Action to Combat Impunity*, Diane Orentlicher, 8.02.2005, UN Doc. E/CN.4/2005/102/Add.1 (Updated Set of Principles to Combat Impunity), s. 7.

²⁵ United Nations General Assembly, *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law*, 16.12.2005, UN Doc. A/RES/60/147, zasada VII.

fliktu zbrojnego²⁶. W art. 32 I Protokołu Dodatkowego do Konwencji genewskich²⁷ państwa-strony zobowiązały się do kierowania się w swojej działalności prawem członków rodzin do wiedzy o losie ich krewnych²⁸. U źródeł wprowadzenia tego uregulowania legło przekonanie, że fundamentalną zasadą humanitaryzmu jest konieczność złagodzenia cierpień rodzin tych, którzy zaginęli w czasie wojny przez usunięcie niepewności o ich losie oraz umożliwienie im upamiętnienia ich zmarłych w miejscu, gdzie znajdują się ich szczątki²⁹. W art. 34 I Protokołu Dodatkowego uregulowano zobowiązania, które w pewnym zakresie gwarantują egzekwowalność tego prawa, m.in. poprzez obowiązek oznaczania miejsc pochówku³⁰. Zobowiązanie to, mimo uznania jego zwyczajowego charakteru, znajduje jednak zastosowanie jedynie do sytuacji konfliktu zbrojnego³¹, co znacząco ogranicza jego normatywne oddziaływanie.

Międzynarodowa Konwencja o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem jest pierwszym (i do tej pory jedynym) wiążącym dokumentem z zakresu międzynarodowego prawa praw człowieka, bezpośrednio gwarantującym prawo do poznania prawdy. Art. 24 ust. 2 Konwencji stanowi, że „każda ofiara³² ma prawo do poznania prawdy na temat okoliczności wymuszonego zaginięcia, postępów i wyników śledztwa oraz losu zaginionej osoby. Każde państwo-strona podejmie odpowiednie kroki w tym zakresie”. W doktrynie przypisuje się fundamentalne znaczenie tej

²⁶ Por. art. 15 i 16 I Konwencji genewskiej dotyczącej polepszenia losu rannych i chorych w armiach czynnych na lądzie z 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956, nr 38, poz. 171, załącznik); art. 18 i 19 II Konwencji genewskiej o polepszenia losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu z 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956 r., nr 38, poz. 171, załącznik); art. 26 IV Konwencji genewskiej o ochronie osób cywilnych podczas wojny z 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956 r., nr 38, poz. 171, załącznik). Zgromadzenie Ogólne ONZ w rezolucji 3220/1974 podkreśliło, że „pragnienie poznania losu najbliższych, zagubionych w konfliktach zbrojnych stanowi podstawową potrzebę człowieka, która powinna być zaspokojona w największym możliwym stopniu (*Assistance and Cooperation in accounting for persons who are missing or dead in armed conflicts*, 6.11.1974, A/Res/3220 (XXIX)). Już poza kontekstem międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych warto przywołać art. 19(3) Afrykańskiej Karty Praw i Dobrobytu Dziecka (*African Charter on the Rights and Welfare of the Child*, 11.07.1990, OAU Doc. CAB/LEG/24.9/49 (1990) ustanawiający obowiązek państwa do udzielenia dziecku informacji dotyczących miejsca pobytu jego najbliższych w sytuacji, gdy rozdzielenie rodziny nastąpiło w wyniku działań państwa.

²⁷ Protokół Dodatkowy do Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Dz.U. z 1992 r., nr 41, poz. 175, załącznik).

²⁸ Prawo to nie jest jedynie prawem jednostki, również państwa-strony Protokołu są uprawnione do uzyskania informacji o losach swoich żołnierzy.

²⁹ Y. Sandoz, Ch. Swinarski, B. Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, Geneva 1987, s. 343.

³⁰ *Ibidem*, s. 347.

³¹ Zgodnie z opracowanymi przez Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża zasadami zwyczajowego międzynarodowego prawa humanitarnego prawo do prawdy o losie osób zaginionych dotyczy międzynarodowych i niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych. Zob. J.M. Henckaerts, L. Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law. Volume I: Rules*, Cambridge 2005, s. 421-427. Dotycząca omawianej kwestii zasada 117 brzmi następująco: „Każda ze stron konfliktu ma obowiązek podjąć wszelkie możliwe środki, by ustalić dane o osobach uznanych za zaginione w wyniku konfliktu zbrojnego, a także musi udostępnić członkom ich rodzin wszelkie informacje, jakie posiada o ich losie”.

³² Przy czym ofiarą jest sam zaginiony i każda inna osoba, która bezpośrednio ucierpiała w wyniku wymuszonego zaginięcia, por. art. 24 ust. 1 Międzynarodowej Konwencji o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem.

regulacji, wskazując, że prawo do prawdy uzyskało normatywne oparcie³³. Nie można jej jednak przeceniać. Przede wszystkim konstytuuje ona prawo do prawdy wyłącznie w stosunku do ofiar wymuszonych zaginięć, a zatem nie dotyczy ofiar innych poważnych naruszeń praw człowieka. Po drugie, niewielka liczba państw-stron Konwencji³⁴ nie pozwala na uznanie, że prawo do prawdy stanowi, powszechnie przyjęte na arenie międzynarodowej, prawo człowieka. Poza tym sformułowanie „państwo-strona podejmie odpowiednie kroki” nie nakłada na państwa żadnych poddających się kontroli, egzekwowalnych zobowiązań; od oceny państwa-strony zależy bowiem, jakie kroki uzna ono za „odpowiednie”, co istotnie osłabia przyjęty obowiązek.

TREŚĆ I ZAKRES PRZEDMIOTOWY

Jedną z pierwszych definicji prawa do prawdy zaproponował J.E. Méndez, określając je jako „zobowiązanie państwa do ujawnienia ofiarom i społeczeństwu wszelkich informacji o faktach i okolicznościach mających miejsce w przeszłości masowych i systematycznych naruszeń praw człowieka, włączając dane o tożsamości sprawców i podżegaczy”³⁵. W kontekście wymuszonych zaginięć zdefiniowano je podobnie, jako prawo do wiedzy o postępach i wynikach śledztwa, losie i miejscu położenia szczątków ofiar bezpośrednich oraz okolicznościach zaginięcia i tożsamości sprawców³⁶. M-ATPC wskazywał, że państwo ma obowiązek przeprowadzenia skutecznego śledztwa dla ustalenia okoliczności zaginięcia i osób odpowiedzialnych, nakładał na państwo takie zobowiązanie – jako środek naprawienia krzywd ofiarom, a także nakazywał podjęcie wszelkich środków w celu poszukiwania, ustalenia i zwrotu szczątków bliskim ofiar³⁷.

Z tak rozumianego prawa do prawdy wynika obowiązek podjęcia przez państwo zorganizowanych działań zmierzających do poszukiwania i gromadzenia dowodów w celu ujawnienia przebiegu działań w przeszłości, określenia przyczyn danej sytuacji oraz wskazania kto, bezpośrednio i pośrednio, ponosi za nią odpowiedzialność. W koncepcji prawa do prawdy wyodrębnia się trzy elementy. Pierwszym z nich jest ujawnienie prawdy o represyjnej strukturze, która doprowadziła do popełniania zbrodni międzynarodowych, włączając system dowodzenia, wydawane rozkazy, wykorzystywane środki oraz mechanizmy zapewniania bezkarności i tajności tego typu działań. Drugi element to ujawnienie prawdy zindywidualizowanej, obejmującej odkrycie losów

³³ P. Domagała, *Międzynarodowa Konwencja...*, s. 264-265.

³⁴ Stronami Konwencji są 62 państwa, podpisało ją 98 (stan na 9.11.2019).

³⁵ J.E. Méndez, *The Right to Truth*, [w:] C.C. Joyner (ed.), *Reining in Impunity for International Crimes and Serious Violations of Fundamental Human Rights: Proceedings of the Siracusa Conference*, Erès Toulouse 1998, s. 255.

³⁶ Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances, *General Comment on the Right to the Truth in Relation to Enforced Disappearances (2010)*, A/HRC/16/48, s. 3, dokument dostępny na: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Disappearances/GC-right_to_the_truth.pdf[dostęp: 9.11.2019].

³⁷ Por. *Caracazo v. Wenezuela*, wyrok M-ATPC z 29.08.2002, § 126; *Anzualdo Castro v. Peru*, wyrok M-ATPC z 22.09.2009, §§ 188-189, *Radilla-Pacheco v. Mexico*, wyrok M-ATPC z 23.11.2009, § 215.

każdej z ofiar, której sprawa jest znana; owa zindywidualizowana prawda stanowi zobowiązanie państwa w stosunku do każdej ofiary i każdej rodziny zaginionej osoby, zobowiązanie, które jest aktualne w sytuacji niepewności losu ofiar nadużyć państwa (ma więc charakter trwały). Ten aspekt prawa do prawdy najlepiej pozwala na rehabilitację ofiar i pojednanie społeczne. Trzeci element to możliwość przeprowadzenia jawnego procesu, w którego ramach ofiary i członkowie ich rodzin mają możliwość bycia wysłuchanym przez władze państwowe lub, co najmniej, członków swojej społeczności³⁸

Stopniowo rozszerzeniu ulega zakres szczegółowych obowiązków państw wiążących się z realizacją prawa do prawdy. Wynika z niego konieczność wyjaśnienia losów ofiar poważnych naruszeń praw człowieka, ale też obowiązek udzielania informacji o przyczynach wiktyimizacji ofiar, czynnikach prowadzących do naruszeń, postępach i wynikach postępowań wyjaśniających, okolicznościach i powodach popełniania zbrodni, ujawnienie tożsamości sprawców. Ważny jest też „obowiązek pamiętania” (*duty to remember*), zgodnie z którym państwo ma zagwarantować pamięć o prawdziwej przeszłości, gdyż wiedza o opresjach stanowi część dziedzictwa narodowego i jako taka musi być zachowana³⁹.

Pierwotnie prawo do prawdy funkcjonowało w odniesieniu do ofiar wymuszonych zaginięć, stopniowo jego zakres rozszerzono na inne kategorie poważnych naruszeń praw człowieka, takich jak pozasądowe egzekucje, tortury, zabójstwa i bezprawne zatrzymania⁴⁰. W przyjmowanych na forum międzynarodowym dokumentach dotyczących praw poważnych naruszeń praw człowieka wprost wymienia się, obok prawa dostępu do równego i skutecznego wymiaru sprawiedliwości i prawa do odszkodowania, prawo dostępu do informacji tak o samych naruszeniach, jak i o służących ofiarom środkach wynagrodzenia szkód i krzywd⁴¹. W samym pojęciu reperacji zawierać ma się m.in. weryfikacja faktów; pełne publiczne ujawnienie prawdy w takim zakresie, w jakim nie spowoduje ono dalszych naruszeń lub zagrożenia dla bezpieczeństwa i interesu ofiar, ich bliskich i świadków; odkrycie miejsc pobytu zaginionych, tożsamości porwanych dzieci, ciał zabitych, a także pomoc w odzyskaniu, identyfikacji i pochowaniu ciał⁴². Bez wskazywania konkretnych kategorii naruszeń, ONZ-owskie zrewidowane „Zasady dotyczące ochrony i promowania praw człowieka poprzez działania zmierzające do zwalczania bezkarności” wymieniają „niepogwałcalne prawo do poznania prawdy o przeszłych wydarzeniach dotyczących popełnienia haniebnych zbrodni oraz

³⁸ J.E. Méndez, *The Right to Truth...*, s. 265.

³⁹ Raport Joineta, § 17.

⁴⁰ UN Commission on Human Rights, *Study on the Right to Truth, Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*, 9.02.2006, § 33.

⁴¹ Por. Draft UN Convention on Justice and Support for Victims of Crime and Abuse of Power, 8.02.2010 (art. 5 i 7), projekt dostępny na: <http://www.worldsocietyofvictimology.org/publications/Draft%20Convention.pdf> [dostęp: 10.11.2019].

⁴² UN General Assembly, *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law*, UN GA Res. 60/147, 16.12.2005, UN Doc. E/CN.4/2005/102.

o okolicznościach i powodach, które prowadziły, przez masowe lub systematyczne naruszenia, do popełnienia tych zbrodni. Pełne i efektywne realizowanie prawa do prawdy stanowi podstawową barierę dla ich ponownego wystąpienia⁴³.

PODMIOTY UPRAWNIONE

Przedstawione wyżej definicje dają możliwość wskazania dwóch potencjalnych jego podmiotów i, tym samym, ukazanie dwóch wymiarów prawa do prawdy. Pierwszym podmiotem tego prawa są jednostki – ofiary bezpośrednie poważnych naruszeń praw człowieka i osoby im najbliższe, wyposażone w indywidualny zestaw uprawnień pozwalających na poznanie losów członków ich rodzin. Drugim podmiotem prawa do prawdy ma być społeczeństwo – legitymizowane do uzyskania informacji o działalności rządów, zwłaszcza takich, które doprowadziły do sytuacji masowych i systematycznych naruszeń praw człowieka.

Podmiotem prawa do prawdy są bezpośrednie ofiary naruszeń praw człowieka oraz ofiary pośrednie – osoby im najbliższe, najczęściej członkowie ich rodzin. To właśnie w przypadku ofiar wymuszonych zaginięć i tortur, organy ochrony praw człowieka po raz pierwszy uznały, że ich bliskim również przysługuje status skarżących, którzy mogą dochodzić od państwa odszkodowania i zadośćuczynienia⁴⁴.

Międzyparyżska Komisja Praw Człowieka (MAKomPC) jako pierwsza zwróciła uwagę na kolektywny wymiar prawa do prawdy, identyfikując prawo zbiorowe, przynależne społeczeństwu – „niepogwałcalne prawo do poznania prawdy o przeszłych wydarzeniach oraz motywach i okolicznościach, w jakich anormalne zbrodnie zostały popełnione, po to, by zapobiec powtórzeniu takich aktów w przyszłości”⁴⁵. Stwierdziła również, że prawo to ma dwa wymiary: indywidualny i grupowy, jest „prawem kolektywnym gwarantującym społeczeństwu dostęp do niezbędnych dla funkcjonowania systemu demokratycznego informacji i (równocześnie) prywatnym prawem krewnych ofiar”⁴⁶. L. Joinet zauważył, że prawo do prawdy nie jest po prostu jednostkowym prawem ofiary czy też jej krewnych do wiedzy o tym, co się stało. Uznał, że jest to również prawo kolektywne, mające swoje źródło w historii i stanowiące środek pozwalający na zapobieżenie ponownym pogwałceniom praw człowieka w przyszłości⁴⁷.

Wysoki Komisarz Praw Człowieka w raporcie dotyczącym prawa do prawdy wyraził takie samo stanowisko, zauważając, że „prawo do prawdy o poważnych na-

⁴³ *Updated Set of Principles to Combat Impunity*, s. 7.

⁴⁴ Szerzej zob. I. Topa, *Prawa ofiar poważnych naruszeń praw człowieka w świetle orzecznictwa regionalnych organów praw człowieka*, [w:] E. Karska (red.), *Wpływ Europejskiej Konwencji Praw Człowieka na systemy ochrony praw człowieka oraz międzynarodowe prawo karne i humanitarne*, Warszawa 2013, s. 146-147.

⁴⁵ M-AKomPC, *Annual Report of the Inter-American Commission on Human Rights 1985-1986*, 26.08.1986, OEA/Ser.L/V/II.68, Doc. 8 rev. 1; M-AKPC, *The Right to Truth in Americas*, 13.08.2014, OEA/Ser.L/V/II.152, Doc. 2, s. 10.

⁴⁶ M-AKomPC, *Report No. 136/99, Case 10.488, El Salvador*, 22.12.1999, § 224.

⁴⁷ Raport Joineta, § 17.

ruszeniach praw człowieka ma zarówno indywidualny, jak i społeczny wymiar⁴⁸. Rada Praw Człowieka także podkreśla, że „opinia publiczna i jednostki są uprawnione do dostępu, w największym możliwym stopniu, do informacji na temat działań i procesu decyzyjnego władz publicznych”⁴⁹. W sprawie *Al-Nashiri przeciwko Polsce* ETPC również zwrócił uwagę na kolektywny wymiar prawa do prawdy, wskazując, że w sytuacjach poważnych naruszeń praw człowieka prawo do informacji o istotnych okolicznościach sprawy przysługuje nie tylko bezpośredniej ofierze naruszeń i jej rodzinie, ale także innym pokrzywdzonym i całemu społeczeństwu, które ma prawo do wiedzy o tym, co się wydarzyło⁵⁰.

Wyodrębnienie dwóch wymiarów prawa do prawdy nie oznacza wcale, że pogląd o istnieniu grupowego podmiotu uprawnionego do prawa do prawdy zyskał powszechne uznanie. Nawet w najdalej idącym w uznaniu prawa do prawdy systemie międzyamerykańskim istnieją rozbieżności co do jego zakresu podmiotowego. O ile M-AKomPC dopuszcza istnienie podmiotu kolektywnego – społeczeństwa, to M-ATPC uznaje wyraźnie jedynie indywidualny wymiar prawa do prawdy, zauważając, że społeczeństwo ma prawo dostępu do ważnych informacji⁵¹.

CHARAKTER PRAWA DO PRAWDY

Kategoryczne określenie normatywnego charakteru prawa do prawdy (w wymiarze jednostkowym) nie jest łatwe, przedstawiciele doktryny i organy ochrony praw człowieka mają odmienne stanowiska co do tego, czy jest ono prawem autonomicznym, czy też wynika z innych praw człowieka, jak i co do tego (w drugim przypadku), z których konkretnie praw jednostki wywieść można prawo do prawdy.

Część autorów uznaje, że prawo do prawdy ma charakter autonomiczny, co najmniej w odniesieniu do ofiar wymuszonych zaginięć⁵², inni – takiego charakteru mu odmawiają⁵³. W sprawie *Bámaca Velásquez przeciwko Gwatemali* M-ATPC uznał, że prawo do prawdy wynika z prawa do rzetelnego procesu i prawa do skutecznych środków ochrony

⁴⁸ UN Commission on Human Rights, Promotion and Protection of Human Rights. *Study on the right to the truth: Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*, 8.02.2006, UN Doc. E/CN.4/2006/91.

⁴⁹ Human Rights Council, *Promotion and Protection of All Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, Including the Right to Development: Right to the Truth*, 12.12.2009, UN Doc. A/HRC/RES/12/12, s. 3.

⁵⁰ *Al Nashiri v. Polska*, skarga nr 28761/11, wyrok ETPC z 24.07.2014, § 495.

⁵¹ *Bámaca Velásquez v. Guatemala*, § 201.

⁵² A. Szpak, *Wymuszone zaginięcia...*, s. 50. Autorka ta wskazuje, iż „prawo do poznania prawdy jest nowym uprawnieniem wprowadzonym do traktatowego prawa człowieka na mocy Konwencji o ochronie wszystkich osób przed wymuszonymi zaginięciami z 2006 r.”; por. P. Domagała, *Międzynarodowa Konwencja...*, s. 264, E.F. MacGregor, *The Right to the Truth as Autonomous Right under the Inter-American Human Rights System*, “Mexican Law Review”, July-December 2016, Vol. 9, Issue, s. 139.

⁵³ K. Holy stwierdza kategorycznie, że „prawo do prawdy nie jest prawem autonomicznym z punktu widzenia międzynarodowego prawa praw człowieka”, zob. K. Holy, *Prawo międzynarodowe publiczne wobec amnestii*, Warszawa 2015, s. 88.

prawnej gwarantowanych odpowiednio w art. 8 i art. 25 Międzyamerykańskiej Konwencji⁵⁴. W sprawie *Barrios Altos przeciwko Peru* wskazał, że „prawo do prawdy zawiera się w prawie ofiary lub członków jej rodziny do uzyskania wyjaśnienia o wydarzeniach, które stanowiły pogwałcenie praw człowieka i w korespondujących z nimi obowiązkach kompetentnych organów państwowych do przeprowadzenia skutecznego śledztwa i ukarania sprawców, ustanowionych w art. 8 i art. 25 Konwencji”⁵⁵. W sprawie *Blanco-Romero i inni przeciwko Wenezueli* M-ATPC potwierdził, że „nie uważa, aby prawo do prawdy było odrębnym prawem wyrażonym w art. 8, 12, 25 i 1(1) Konwencji [...]”. Prawo, znane jako prawo do prawdy zawarte jest w prawie ofiary lub członków jej rodziny do uzyskania od właściwych władz państwowych prawdy o faktach stanowiących naruszenia i ustalenia odpowiedzialności poprzez adekwatne śledztwo i ukaranie”⁵⁶.

Również ETPC nie zidentyfikował odrębnego, autonomicznego prawa do prawdy⁵⁷, wywodząc prawo jednostki do poznania prawdy z innych praw, precyzyjnie – z proceduralnych gwarancji niezbędnych dla realizacji praw chronionych zwłaszcza art. 2 i 3 Konwencji (prawo do skutecznego śledztwa i informacji o jego wynikach), a także z prawa do skutecznego środka odwoławczego (art. 13 EKPC). AKPCiL stwierdziła zaś, że „odmowa poinformowania najbliższych o tym, czy i gdzie jednostka jest przetrzymywana, stanowi nieludzkie traktowanie tak zatrzymanego, jak i jego rodziny”⁵⁸.

Organy ochrony praw człowieka najczęściej wiążą prawo do prawdy z naruszeniem obowiązków pozytywnych państw wynikających z postanowień materialnoprawnych właściwych umów, najczęściej w powiązaniu z prawem do skutecznego środka odwoławczego. Podobne poglądy wyrażane są w doktrynie. Uważa się, że umocowanie prawa do prawdy jako prawa opiera się na dwóch rodzajach ochrony wynikających z umów międzynarodowych: zakazu nieludzkiego traktowania, którego formę stanowi nieujawnienie losu osób więzionych przez władze państwowe oraz prawa dostępu do wymiaru sprawiedliwości w postaci właściwego, skutecznego ścigania i karanias przestępstw⁵⁹.

Niektórzy autorzy uznają prawo do prawdy za najnowszą konstrukcję praw człowieka, oznaczającą paradygmatyczne przesunięcie od modelu konwencjonalnej spra-

⁵⁴ *Bámaca Velásquez* przeciwko Gwatemali, § 197. Bezpośrednią ofiarą wymuszonego zaginięcia, torturowaną, a następnie zabita przez funkcjonariuszy armii gwatemalskiej był członek jednej z grup partyzanckich. W tej sprawie Trybunał uznał, że doszło do naruszenia m.in. art. 5 Amerykańskiej Konwencji w stosunku do jego krewnych, którzy doświadczyli niepokoju i cierpienia z powodu obaw o los bliskiej im osoby (§ 145). Podkreślił także, że bezpośrednią konsekwencją wymuszonego zaginięcia jest naruszenie psychicznej i moralnej integralności krewnych ofiary; takie okoliczności powodują bowiem cierpienie i ból, brak poczucia bezpieczeństwa, frustrację i bezsilność wobec braku działań ze strony władz państwowych (§ 160).

⁵⁵ *Barrios Altos v. Peru*, wyrok M-ATPC z 14.03.2001, § 48. Por. *Gomes Lund i inni v. Brazylia*, wyrok M-ATPC z 24.11.2010, § 201.

⁵⁶ *Blanco-Romero v. Wenezuela*, wyrok M-ATPC z 28.11.2005, § 62.

⁵⁷ *El-Masri v. była Jugosłowiańska Republika Macedonii*, §§ 264-265, *Al Nashiri v. Polska*, §§ 581-582.

⁵⁸ *Amnesty International i inni v. Sudan*, § 54.

⁵⁹ D. Groome, *The Right to Truth in the Fight Against Impunity*, “Berkeley Journal of International Law” 2009, Vol. 29, No. 1, s. 103.

wiedliwości karnej ku sprawiedliwości „zorientowanej na ofiarę”⁶⁰. Z pewnością nie można nie zauważać zmian w polityce karnej, przekładających się na wiążące zobowiązania, zarówno w wymiarze międzynarodowym (*vide* – art. 75 i art. 79 statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego⁶¹ i jego praktyka, wyraźnie uwzględniająca interesy pokrzywdzonych w procesie rozstrzygnięcia o odpowiedzialności za zbrodnie międzynarodowe⁶²), jak i krajowym (o czym świadczy widoczne wzmocnienie pozycji ofiary w procesie karnym)⁶³. Twierdzenie, że prawo do prawdy stanowi jakąś rewolucyjną konstrukcję praw człowieka, nie jest jednakże uprawnione. Ofiary poważnych naruszeń praw człowieka mają prawo do poznania prawdy o okolicznościach naruszeń i losie ofiar bezpośrednich, a państwo ma obowiązek podjęcia działań ujawniających wszystkie istotne szczegóły naruszenia⁶⁴. Należy wszelako podzielić stanowisko niezależnej ekspertki ONZ ds. bezkarności D. Orentlicher, że „ewolucja podejścia, dostrzegalna w orzecznictwie międzynarodowym i praktyce państw, wyraźnie potwierdza zarówno indywidualny, jak i kolektywny wymiar prawa, żeby wiedzieć (*‘right to know’*), chociaż jego ramy są odmiennie określane przez różne organy traktatowe”⁶⁵.

Niezbędne jest kategoryczne rozróżnienie pomiędzy uprawnieniem jednostkowym a zobowiązaniem państwa. Egzekwowalne, samoistne uprawnienie do poznania prawdy ma stosunkowo wąski zakres, wynikający z orzecznictwa organów ochrony praw człowieka. Potencjalne zobowiązanie państwa jest szersze, ale to nie jednostka dysponuje środkami jego dochodzenia.

ŚRODKI REALIZACJI

U zarania dyskursu o prawie do prawdy wymieniano dwa mechanizmy umożliwiające jego ziszczenie: pozasądowe komisje śledcze i tworzenie archiwów dokumentujących naruszenia praw człowieka⁶⁶.

Za jeden z podstawowych mechanizmów realizacji prawa do prawdy niewątpliwie uznać należy komisje prawdy. Najważniejsze osiągnięcie tych instytucji stanowi „odkrycie” prawa do prawdy jako głównego elementu procesów pokojowych, trans-

⁶⁰ R. Teitel, *Beyond Vienna & Beijing: Human Rights Theory: Human Rights Genealogy*, „Fordham Law Review” 1997, Vol. 66, s. 315.

⁶¹ Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r., nr 78, poz. 1999).

⁶² T.M. Funk, *Victims’ Rights and Advocacy at the International Criminal Court*, Oxford University Press 2015.

⁶³ Por. np. E. Bienkowska, *Uprawnienia pokrzywdzonych w ujęciu nowych projektów nowelizacji prawa karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2014, 11-12, s. 68-87.

⁶⁴ J.E. Méndez, *Lou Henkin, Transitional Justice and the Prevention of Genocide*, „Columbia Human Rights Law Review” 2007, Vol. 38, s. 480-481.

⁶⁵ UN Commission on Human Rights, *Promotion and Protection of Human Right: Impunity: Report of the Independent Expert to Update Set of Principles to Combat Impunity*, 18.02.2005, UN Doc. E/CN.4/2005/102, § 17.

⁶⁶ Raport Joineta, § 18.

formacji ku demokracji oraz walki o prawa człowieka⁶⁷. W państwach, gdzie rządy cywilne przejmowały władzę od represyjnych reżimów lub kończyły się wojny domowe, ustanawiano komisje badające przeszłe wydarzenia⁶⁸. Komisje prawdy umożliwiają ofiarom przedstawienie ich wersji wydarzeń, a w raportach wieńczących ich prace nakreślają pełniejszy obraz czasów „przemocy” i „represji”, co koresponduje z oficjalnym uznaniem zbrodni przez władze oraz służy ustaleniu prawdy historycznej⁶⁹.

Reparacje w postaci odszkodowań oraz publicznych przeprosin i przyznania się do naruszeń stanowią środek zadośćuczynienia ofiarom, podobnie jak zobowiązanie władz państwowych do poszukiwania i ustalenia miejsc pochówku osób zaginionych czy tworzenie miejsc pamięci⁷⁰. Poszukiwania ciał ofiar dostarcza danych, które mogą być wykorzystane w postępowaniach karnych, w ten sposób przyczyniając się do pociągnięcia sprawców do odpowiedzialności⁷¹. Ustanawianie miejsc pamięci odgrywa natomiast wyjątkową rolę w kontekście „prawa do pamiętania”⁷².

Do katalogu rozwiązań służących urzeczywistnieniu prawa do prawdy należy także upublicznienie dokumentacji poprzedniego reżimu i lustracja osób powiązanych z aparatem bezpieczeństwa państwa⁷³. Postępowania karne i cywilne procesy odszkodowawcze stanowią **również** ważne źródło informacji i dokumentowania przeszłych naruszeń; istotną rolę odgrywają instytucje państwowe, takie jak krajowe komisje praw człowieka i ombudsmeni. Do poznania prawdy o przeszłych naruszeniach przyczyniają się również instytucje kultury poświęcone upamiętnieniu historii naruszeń praw człowieka.

PODSUMOWANIE

Prawo do poznania prawdy o losie bliskich wymieniane jest na pierwszym miejscu wśród uprawnień przysługujących ofiarom poważnych naruszeń praw człowieka. Ma

⁶⁷ T. Syring, *Truth versus justice: a tale of two cities?*, „International Legal Theory” 2006, Vol. 12, s. 166.

⁶⁸ Od utworzenia w 1983 r. pierwszej tego typu instytucji, tzw. Komisji Sábato w Argentynie, powołano ich ponad czterdzieści. O komisjach prawdy i ich roli zob. M. Freeman, *Truth commissions and procedural fairness*, Cambridge University Press 2006; P.B. Hayner, *Unspeakable Truths: Transitional Justice and Challenge of Truth Commissions*, New York 2011; M. Komosa, *Komisja prawdy. Mechanizm odpowiedzialności za naruszenia praw człowieka*, Warszawa 2013.

⁶⁹ Por. T. Lachowski, *Komisje prawdy jako mechanizm sprawiedliwości tranzytywnej na obszarze Bośni i Hercegowiny oraz innych państw byłej Jugosławii*, [w:] P. Chmielewski, S.L. Szczesio (red.), *Balkany Zachodnie między przeszłością a przyszłością*, Łódź 2013, s. 333.

⁷⁰ Orzekanie pozafinansowych form wynagrodzenia krzywd stanowi utrwaloną praktykę międzyamerykańskich organów praw człowieka. Por. I Topa, *Prawa ofiar...*, s. 158 i nast.

⁷¹ S. Szoke-Burke, *Searching for the Right to Truth: The Impact of International Human Rights Law on National Transitional Justice Policies*, „Berkeley Journal of International Law” 2015, Vol. 33, Issue 2, s. 552.

⁷² W sprawie „Las Dos Erres” *Massacre przeciwko Gwatemali*, M-ATPC zobowiązał państwo m.in. do ujawnienia dokumentacji dotyczącej tych tragicznych wydarzeń, przeprowadzenia publicznej ceremonii upamiętniającej, zbudowania pomnika i uruchomienia strony internetowej, wyrok M-ATPC z 24.11.2009, § 310.

⁷³ J.A. Sweeney, *The Elusive Right to Truth in Transitional Human Rights Jurisprudence*, „International and Comparative Law Quarterly” 2018, Vol. 67, No. 2, s. 357.

ono szeroki zakres, składają się nań: prawo jednostki do poznania prawdy o przeszłych wydarzeniach związanych z poważnymi naruszeniami praw człowieka, niepodlegające przedawnieniu prawo do wiedzy na temat okoliczności, w jakich doszło do pozbawienia życia lub zaginięcia bliskich oraz obowiązek zachowania pamięci o tych zdarzeniach. W aktualnym stanie prawa międzynarodowego nie można w sposób uprawniony twierdzić, że prawo do prawdy stanowi odrębne, autonomiczne prawo jednostki. Możliwe jest natomiast zidentyfikowanie, na gruncie międzynarodowego prawa praw człowieka, takich praw jednostkowych, których urzeczywistnienie wymaga ustalenia i ujawnienia prawdy. Są to zwłaszcza prawo do skutecznego środka ochrony prawnej oraz obowiązki proceduralne wiążące się z gwarantowaniem fundamentalnych praw człowieka (prawo do życia, wolność od tortur, prawo do rzetelnego procesu).

Prawo do prawdy (opisane w doktrynie i wyartykułowane w rozstrzygnięciach organów ochrony praw człowieka) wynika z przysługujących jednostce chronionych międzynarodowym prawem praw człowieka uprawnień, i o tyle, o ile ustalone zostanie naruszenie tychże, jednostka może dochodzić wynagrodzenia doznanych szkód i krzywd. Zupełnie inną kwestią jest natomiast postulowane przez międzynarodowe organy ochrony praw człowieka zobowiązanie państwa do ustalenia i ujawnienia prawdy o przeszłych naruszeniach. Jego faktyczna realizacja uzależniona jest od woli państw, a jednostki nie dysponują możliwościami jego wyegzekwowania. Brak podjęcia pożądanych działań będzie stanowił pogwałcenie normy zwyczajowej (jedynie w przypadku państw-stron Międzynarodowej Konwencji o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem – normy umownej), jednakże pociągnięcie państwa do odpowiedzialności wymagałoby zaangażowania innego pomiotu prawa międzynarodowego.

Ustalenie i ujawnienie prawdy ma niebagatelne znaczenie dla ofiar poważnych naruszeń praw człowieka, łagodząc ich cierpienia, przywracając dobre imię oraz skłaniając państwa do zmierzenia się z trudną, masową i systematyczną przemocą, „mroczną przeszłością”. Obok wymiaru indywidualnego prawo do prawdy stanowi też jeden z fundamentalnych instrumentów w walce z bezkarnością, determinując rozliczenie sprawców najpoważniejszych zbrodni i pociągnięcie ich do odpowiedzialności.

Bibliografia

Bieńkowska E., *Uprawnienia pokrzywdzonych w ujęciu nowych projektów nowelizacji prawa karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2014, 11-12.

Domagała P., *Międzynarodowa Konwencja ONZ w sprawie ochrony wszelkich osób przed wymuszonymi zaginięciami. Perspektywa polska*, Warszawa 2017.

Groome D., *The Right to Truth in the Fight Against Impunity*, “Berkeley Journal of International Law” 2009, Vol. 29, No. 1.

- Freeman M., *Truth commissions and procedural fairness*, Cambridge 2006.
- Funk T.M., *Victims' Rights and Advocacy at the International Criminal Court*, Oxford 2015.
- Hayner P.B., *Unspeakable Truths: Transitional Justice and Challenge of Truth Commissions*, New York 2011.
- Henckaerts J.-M., Doswald-Beck L., *Customary International Humanitarian Law. Volume I: Rules*, Cambridge 2005.
- Holy K., *Prawo międzynarodowe publiczne wobec amnestii*, Warszawa 2015.
- Holy K., Topa I., *Współczesne mechanizmy sprawiedliwości tranzytywnej*, „Studia Prawnicze KUL” 2011, nr 3-4.
- Judycki S., *O klasycznym pojęciu prawdy*, „Roczniki Filozoficzne” 2001, 49, z. 1.
- Komosa M., *Komisja prawdy. Mechanizm odpowiedzialności za naruszenia praw człowieka*, Warszawa 2013.
- Krotoszyński M., *Modele sprawiedliwości tranzytywnej*, Poznań 2017.
- MacGregor E.F., *The Right to the Truth as Autonomous Right under the Inter-American Human Rights System*, „Mexican Law Review”, July-December 2016, Vol. 9, Issue 1.
- Matyasik M., Domagała P., *Międzynarodowe trybunały karne oraz inne instrumenty sprawiedliwości tranzytywnej*, Warszawa 2012.
- Méndez J.E., *Lou Henkin, Transitional Justice and the Prevention of Genocide*, „Columbia Human Rights Law Review” 2007, vol. 38.
- Méndez J.E., *The Right to Truth*, [w:] C.C Joyner (ed.), *Reining in Impunity for International Crimes and Serious Violations of Fundamental Human Rights: Proceedings of the Siracusa Conference*, Erès Toulouse 1998.
- Lachowski T., *Komisje prawdy jako mechanizm sprawiedliwości tranzytywnej na obszarze Bośni i Hercegowiny oraz innych państw byłej Jugosławii*, [w:] P. Chmielewski, S.L. Szczesio (red.), *Balkany Zachodnie między przeszłością a przyszłością*, Łódź 2013.
- Lachowski T., *Perspektywa praw ofiar w prawie międzynarodowym. Sprawiedliwość okresu przejściowego (transitional justice)*, Łódź 2018.
- Sandoz Y., Swinarski Ch., Zimmermann B. (ed.), *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, Geneva 1987.
- Szoke-Burke S., *Searching for the Right to Truth: The Impact of International Human Rights Law on National Transitional Justice Policies*, „Berkeley Journal of International Law” 2015, Vol. 33, Issue 2.
- Szpak A., *Wymuszone zaginięcia. Wybrane zagadnienia*, Toruń 2009.
- Sweeney J.A., *The Elusive Right to Truth in Transitional Human Rights Jurisprudence*, „International and Comparative Law Quarterly” 2018, Vol. 67, No. 2.
- Syring T., *Truth versus justice: a tale of two cities?*, „International Legal Theory” 2006, Vol. 12.

Teitel R., *Beyond Vienna & Beijing: Human Rights Theory: Human Rights Genealogy*, „Fordham Law Review” 1997, Vol. 66.

Teitel R., *Transitional Justice Genealogy*, „Harvard Human Rights Journal” 2003, Vol. 16.

Teitel R., *Transitional justice*, Oxford 2000.

Topa I., *Prawa ofiar poważnych naruszeń praw człowieka w świetle orzecznictwa regionalnych organów praw człowieka*, [w:] E. Karska (red.), *Wpływ Europejskiej Konwencji Praw Człowieka na systemy ochrony praw człowieka oraz międzynarodowe prawo karne i humanitarne*, Warszawa 2013.

Wasiński M., *Sprawiedliwość okresu przejściowego*, „Liberté”, 8.06.2011, nr 27.

Streszczenie: Prawo do prawdy powszechnie funkcjonuje we współczesnym dyskursie prawnomiędzynarodowym, zwłaszcza w kontekście praw ofiar poważnych naruszeń praw człowieka i dyskusji o sprawiedliwości okresu przejściowego, jej celów i mechanizmów. Bezpośrednio przyczyniła się do tego działalność międzynarodowych organów ochrony praw człowieka, które rozstrzygając sprawy dotyczące naruszeń zakazu tortur, bezprawnego pozbawiania wolności i wymuszonych zaginięć, stwierdzały, że państwo jest zobowiązane do ujawnienia prawdy o przeszłych wydarzeniach, a jednostkom przysługuje prawo do żądania pełnych i prawdziwych informacji o losach ich bliskich.

Celem niniejszego artykułu jest analiza statusu prawa do prawdy we współczesnym prawie międzynarodowym. Z tego względu zbadano, jak ta koncepcja rozwija się w międzynarodowym prawie praw człowieka, jaki jest zakres prawa do prawdy, kto jest podmiotem uprawnionym i jakie są środki jego realizacji.

Słowa kluczowe: prawo do prawdy, prawa ofiar, wymuszone zaginięcia, sprawiedliwość okresu przejściowego

Right to truth on serious violations of human rights in international law

Summary: The right to truth is extensively recognized in the contemporary legal discussion, especially within the context of the rights of serious human rights violations' victims and a broader debate on transitional justice, its aims and mechanisms. This right has directly resulted from the activities of international human rights protection bodies. Human rights courts, while dealing with the cases of torture, arbitrary detention and enforced disappearances has established that states are obliged to disclose the truth about past events, and individuals has the right to require a comprehensive and accurate information on the fate of their next of kin.

The aim of this article is to analyse the standing of the right to truth in the contemporary international law. Therefore, it describes the development of this concept in international human rights law and examines what is the actual scope, who is entitled to and what are the means of execution of the right to truth.

Keywords: right to truth, victims' rights, enforced disappearances, transitional justice